

Izvorni znanstveni rad
UDK 314.424(497.5) "1826/1874"
Primljeno: 14. 1. 2008.

UZROCI SMRTI U ŽUPI KOMIN-ROGOTIN (1826-1874)

MAJA ŠUNJIĆ

SAŽETAK: Analiza uzroka smrti temelji se na Matičnoj knjizi umrlih župe Komin (1825-1874), koja obuhvaća dva naselja, Komin i Rogotin, danas u općini Ploče. Na temelju Međunarodne klasifikacije uzroci smrti su razvrstani u nekoliko skupina bolesti i stanja, a identifikacija onodobnog nazivlja izvršena je uz pomoć starih medicinskih priručnika i kazivača na terenu. Analiza je izvršena na mjesečnoj, godišnjoj i višegodišnjoj razini. Uočene su godine s povećanom smrtnosti, koje uglavnom prate opće prilike u Dalmaciji, bilo da je riječ o krizi zbog lošijeg uroda i gladi ili epidemijama.

1. Uvod

Analiza uzroka smrti temelji se na Matičnoj knjizi umrlih župe Komin (1825-1874), a odnosi se na mjesta Komin i Rogotin, danas u općini Ploče.¹ U obradi maternalne i dojenačke smrtnosti korištena je i Matična knjiga rođenih župe Komin-Rogotin (1825-1856).² Uzroci smrti u Matici umrlih počinju se zapisivati tek od 1825., s uvođenjem tabelarnih obrazaca u matične knjige. Budući da je prvih nekoliko stranica iz knjige oštećeno, u potpunosti su dostupni upisi koji počinju tek s 1826. godinom, pa se i obrada odnosi na razdoblje od 1826. do 1874. godine.

Iako se podaci o uzrocima smrti u Rogotinu već donose u radu u kojem se analiziralo stanovništvo istog mjesta, zbog malog broja upisa u tom se prikazu

¹ *Matična knjiga umrlih župe Komin (1825-1874)* (M 2666), Zbirka matičnih knjiga (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, dalje: HDA).

² *Matična knjiga rođenih župe Komin-Rogotin (1825-1856)* (M-2093), Zbirka matičnih knjiga (HDA).

Maja Šunjić, dipl. arheolog, Odjel za arheološku baštinu, Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Adresa: Runjaninova 2, 10000 Zagreb. E-mail: maja.sunjic@min-kulture.hr

teško uočavaju kretanja i pravilnosti, a poglavlje u spomenutom radu nije analitičke prirode.³ Iz tog su razloga u ovaj rad uključeni i ti upisi, s tim da su vrijednosti za Komin i Rogotin uglavnom posebno istaknute.

S obzirom da je riječ o vremenu od gotovo 50 godina, napravljena je podjela na razdoblje od 1826. do 1850. i od 1851. do 1874. Osim praktičnih razloga, cilj je utvrditi koliko će ovakav metodološki pristup pružiti podataka o registriranju promjena u učestalosti pojedinih "dijagnoza". Na temelju distribucije uzroka smrti po godinama pokušalo se dobiti uvid u godišta s povećanom smrtnošću i povezati ih s već prepoznatim epidemijama i općim prilikama, uglavnom na području Neretve i Dalmacije, ali i šire. Distribucija svih kategorija smrti i bolesti na mjesečnoj razini poslužila je kao polazište u povezivanju vremenskih prilika, prehrambenih mogućnosti i gospodarskih aktivnosti tijekom godine sa smrtnošću od pojedinih bolesti i stanja. Osim relevantne literature, korišteni su primarni izvori, priručnici s kraja 19. i početka 20. stoljeća i kazivanja ljudi čije su djetinjstvo i mladost vezani uz vrijeme u kojem je način života donekle sličan onom u 19. stoljeća.⁴

2. Opće prilike i zdravstvena skrb

Iako je u Opuzenu, kao općinskom središtu, za vrijeme Druge austrijske uprave postojala liječnička služba,⁵ posjeti liječnika (zabilježeni kao *medico distretuale*) u rubrici o posjetima bilježe se tek u nekoliko slučajeva tijekom druge polovice 30-ih godina 19. stoljeća. To znači da se kod tek desetak uzroka smrti može računati sa stručnim mišljenjem, pod uvjetom da ga je svećenik, zapisujući u predviđenu rubriku, pravilno prenio. *Zdravstveni izvještaj Dalmacije za godine 1903., 1904. i 1905.* pokazuje da se još početkom 20. stoljeća udio liječnički potvrđenih smrti u kotaru Metković, ovisno o godini, kreće od 14,56% do 24,69%.⁶ Liječnički su posjeti bili skupi i uglavnom su se morali

³ Maja Šunjić, »Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 45 (2007): 347-389.

⁴ Na pomoći i savjetima iz područja medicine zahvaljujem Marinu Šunjiću, dr. med.

⁵ Bolnica je u Opuzenu postojala već od uspostave mletačke vlasti (Josip Bebić, *Župa Opuzen*. Opuzen: Župski ured, 1983: 122-124; Frane Ivković, »Organizacija uprave u okrugu Split za vrijeme Druge austrijske vladavine od 1814. - 1918. godine.«, u: *Božić-Bužančić zbornik, Grada i prilozima za povijest Dalmacije* 12 (1996): 895, 897, 899).

⁶ Jakob Gjivanović, *Zdravstveni izvještaj Dalmacije za godine 1903., 1904. i 1905.* Zadar: Nakladom c. k. Namjesništva, 1908: 14.

plaćati u novcu.⁷ U matici se nešto češće bilježe posjeti svećenika, no prema bilješkama, najveći broj posjeta umirućima obavljaju glavar sela, pristavi i harambaše, što se redovito bilježi u predviđenoj rubrici, najčešće dan prije smrti: *fu visitato/visitata dal capovilla/agiunto/arambase locale/od glavara sela*. Kako se ista pojava jednako bilježi u Kominu i Rogotinu (u kojem župnik nije stanovao), valja pretpostaviti da je takav čin imao određen društveni moment, kojim je glavar sela (ili pristav, odnosno harambaša) pokazivao skrb prema svojim sumještanima. To potvrđuje i opaska uz nadnevak 19. srpnja 1837. Toga dana, odnosno dan prije, glavar Komina nije, u skladu s propisima obišao preminulu Ivanu Medak (*Non fùvisitata dal capovilla accondo la legge prescritto*). Nije jasno u kojem su odnosu ti posjeti prema obvezi župnika da posjećuje bolesne i umiruće. On ih je zasigurno morao posjećivati, jer je jedini ovlašten za dijeljenje posljednje pomasti, odnosno bolesničkog pomazanja, kako se taj sakrament naziva od II. vatikanskog koncila.⁸ To je pitanje važno zato što je osoba koja je obavljala posjet vjerojatno i određivala uzrok smrti.

Tablica 1: Uzroci smrti 1837. godine

Mjesec	Uzrok smrti
siječanj	<i>febre gastrica, vecchiaja, thisi</i>
veljača	<i>flusso</i>
ožujak	<i>colpo papletico, non potendo latare</i>
travanj	-
svibanj	<i>colpo papletico</i>
lipanj	<i>febbre gastrica verminosa</i>
srpanj	<i>terzana</i>
kolovoz	<i>non potendo latare, terzana</i>
rujan	<i>febbre intermitente, colera, flusso, febbre gastrica, colera, terzana, febbre verminosa, febbre maglina, febbre maglina, febbre maligna, colera</i>
listopad	<i>febbre verminosa, febbre verminosa</i>
studeni	-
prosinac	<i>terzana con febbre gastrica, febbre verminosa</i>

⁷ Kazivanje Stjepana Šunjića (*1926. u Rogotinu).

⁸ Matija Berljak, *Sakramenti ozdravljenja, pokora i bolesničko pomazanje, pravno-pastoralni komentar*. Zagreb: Glas Koncila, 2004: 104.

Godišta s najvećom smrtnošću, ili većom od uobičajene, uglavnom su rezultat epidemija. Godine 1837. umrlo je 26 ljudi. Zabilježeno je čak 7 slučajeva malarije, 5 slučajeva zaraze helmintima, 3 slučaja kolere, 2 slučaja dizenterije i 1 TBC-a. Iako po broju od 12 umrlih ne odskače od prosjeka, godine 1855. čak je 10 ljudi umrlo od kolere (Komin 9, Rogotin 1). U siječnju i veljači 1858. u Kominu se bilježi 6 smrtnih slučajeva od boginja. Godina s najvećim brojem umrlih je 1862., kada je umrlo 28 osoba, uglavnom u epidemiji difterije. Ta se epidemija u nešto manjem opsegu protegnula i na iduće dvije godine. Velika oskudica i glad što su vladale od 1872. do 1874. odrazile su se i na broj umrlih.⁹ Tako je 1874. umrlo 22 ljudi, najvećim dijelom od vrućice, difterije i TBC-a.

3. Analiza uzroka smrti prema kategorijama

Od ukupno 559 smrtnih slučajeva koji su zabilježeni u matičnoj knjizi umrlih župe Komin, za mjesta Komin i Rogotin, u razdoblju između 1826. i 1874., uzroci smrti su poznati u 548 slučajeva. U deset slučajeva uzrok smrti nije zabilježen, dok je u jednom bio sasvim nečitak. Od 548 upisanih uzroka, 417 (76,27%) ih se odnosi na Komin, a 130 (23,72%) na Rogotin.

S obzirom da bi velika većina smrtnih slučajeva, u skladu s modernim klasifikacijama i dijagnostikom bila podvedena pod skupinu nedovoljno definiranih uzroka, kao okosnica u obradi korištena je isključivo *Međunarodna klasifikacija bolesti i srodnih stanja* (MKB-10).¹⁰ Uz korištenje izvora, analogija i etimologije, napravljen je pokušaj da se neki uzroci smrti podvedu pod specifičnija stanja, odnosno bolesti (npr. *febbre maligna*, malarija). Čak je i pri takvoj, manje striktnoj klasifikaciji gotovo polovica uzroka ostala nedovoljno definirana. U obradi se koristila podjela na nekoliko skupina: bolesti dišnog sustava, zarazne i parazitarne bolesti, bolesti probavnog sustava, bolesti živčanog sustava, bolesti uha, maternalna smrtnost, perinatalna i dojenačka smrtnost (osobito bolesti specifične za djecu perinatalne i dojenačke dobi), vanjski uzroci mortaliteta (nesretni slučajevi i nasilne smrti), ozljede, te neklasificirani uzroci.

Iz suvremene perspektive, osobito s medicinskog stanovišta, svaki pokušaj klasifikacije uzroka smrti iz matica umrlih na prvi se pogled može činiti

⁹ Šime Peričić, *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća*. Zadar: Matica hrvatska, 1998: 158.

¹⁰ *Međunarodna klasifikacija bolesti i srodnih zdravstvenih problema: MKB-10*, X. revizija. Zagreb: Medicinska naklada, 1994.

uzaludnim. Čak i pod uvjetom da su simptomi bolesti koja je zapisana u rubrici uzroka smrti pravilno “pročitani”, to ne znači nužno da je dotična osoba umrla baš od te bolesti. No, značajna je već sama činjenica da osoba bolovala od određene bolesti, jer govori o uvjetima života u tom razdoblju ili o kontaktima i trgovini koje su pogodovale širenju epidemija.

Kod polovice smrtnih slučajeva uzrok smrti nije dovoljno određen (277 umrlih, 50,55%). Uglavnom je riječ o vrućicama i “prirodnoj smrti”. Na zarazne bolesti otpada 29,56 % (ukupno 162) smrtnih slučajeva. Značajnije je zastupljen i broj onih koji su preminuli od bolesti dišnog sustava s 47 (8,58%) slučajeva.

Tablica 2: Kategorije uzroka smrti u mjestima Kominu i Rogotinu (1826-1874)

Kategorija uzroka smrti	Komin			Rogotin			Komin-Rogotin		
	razdoblje		Ukupno	razdoblje		Ukupno	razdoblje		Ukupno
	26-50	51-74		26-50	51-74		26-50	51-74	
neklasificirani uzroci	107	105	212	43	22	65	150	127	277
bolesti dišnog sustava	16	18	34	1	12	13	17	30	47
zarazne i parazitarne bolesti	52	75	127	19	16	35	71	91	162
bolesti probavnog sustava	3	2	5	3	-	3	6	2	8
bolesti živčanog sustava	4	9	13	-	4	4	4	13	17
maternalna smrtnost	4	-	4	2	1	3	6	1	7
perinatalna i dojenačka smrtnost	5	2	7	3	1	4	8	3	11
nesretni slučajevi	7	5	12	1	2	3	8	7	15
nasilne smrti	-	2	2	-	-	-	-	2	2
bolesti uha	1	-	1	-	-	-	1	-	1
ozljede	-	1	1	-	-	-	-	1	1
ne piše/nečitko	6	3	9	1	1	2	7	4	11
<i>Ukupno</i>	205	222	427	73	59	132	278	281	559

3.1. Neklasificirani uzroci smrti

U neklasificiranu skupinu ulaze svi oni uzroci smrti koji nisu određeni. Uglavnom je riječ o vrlo općenitim simptomima (vrućice, upale, *hydrops*) ili obilježjima koja se čak ni ne mogu smatrati simptomom (starost). U ovu skupinu još ulaze “prirodne smrti/bolesti”, kao i uzroci smrti čije značenje nije jasno.

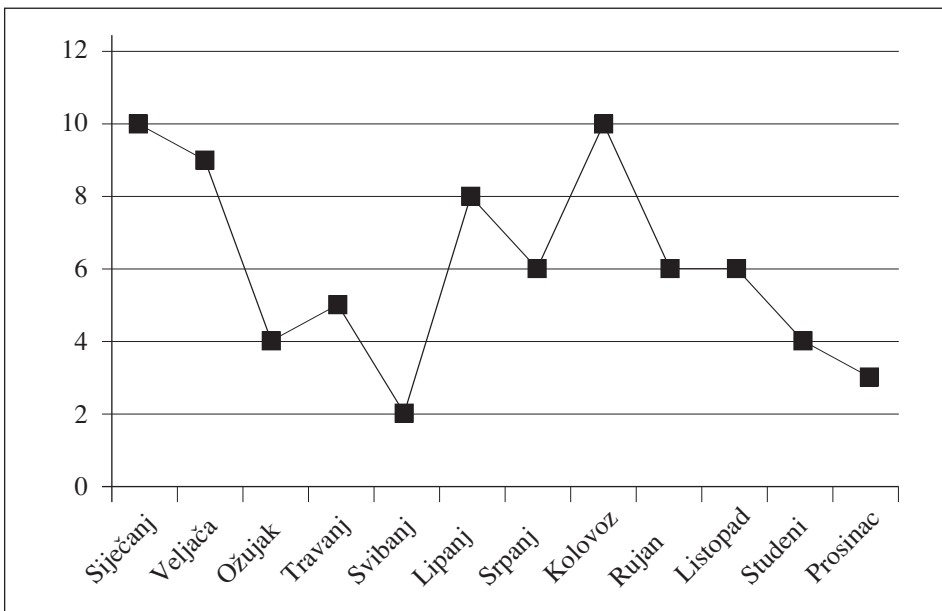
Vrućice se u matici navode kao *febbre, febra, febbre ordinaria, febbre repentine, bolest vibre, od ognice i od ognjice*. One su samo simptom bolesti, a ne uzrok same po sebi. U Kominu su u razdoblju od 1826. do 1850. od “vrućice” preminule 24 osobe, a u Rogotinu 13, dok je od 1851. do 1874. preminulo ukupno 36 osoba (34 u Kominu i 2 u Rogotinu). Najveći broj umrlih, gledajući oba mjesta i razdoblja, bilježi se u siječnju i veljači (ukupno 19 slučajeva), sa silaznom putanjom prema lipnju, od kada broj ponovno raste prema kolovozu s vrhuncem od 10 umrlih, a nešto veći broj zadržava se kroz rujana i listopada. Takav raspored oboljenja od vrućica podudara se s češćom pojavom prehlada u zimskim mjesecima, odnosno zaraznih bolesti preko ljeta.

Upale se u matičnoj knjizi spominju kao *infiamazione, febbre infiamatoria, te febbre infiamabarei*. U prvom se razdoblju (1826-1850) bilježi 5 (Komin 4, Rogotin 1) smrtnih slučajeva od upala, što je bitno manje nego u drugom razdoblju (1851-1874), kada je od istog uzroka preminulo 35 osoba (u Kominu 25, u Rogotinu 10). Najveći broj upala zabilježen je 1862. i 1863.: ukupno 12 smrtnih slučajeva (6 u Kominu, 6 u Rogotinu). Kako je u istom dvogodištu zabilježeno i 19 smrtnih slučajeva od difterije, dio navedenih upala vjerojatno se može pripisati toj epidemiji. Na oprez u jednoznačnom podvođenju svih upala (*infiamazione*) iz tog razdoblja pod difteriju upućuje Kronika Ivana Ostoje iz Blata na Korčuli, koji početkom veljače 1862. spominje izuzetnu hladnoću i snijeg, zbog čega su mnogi oboljeli od prehlade i upale pluća.¹¹ Vjerojatno u tom svjetlu treba sagledati 5 smrtnih slučajeva od upale koji su u siječnju i veljači 1862. godine zabilježeni u Kominu i Rogotinu, osobito stoga što se difterija javlja iznenada i s velikim brojem umrlih tek u kolovozu iste godine.

Starost (*vecchiaja, od starosti, od bolesti i starosti, od starosti i bolesti naravne*) kao uzrok smrti puno se češće bilježi u razdoblju od 1826. do 1850.,

¹¹ Nikola Bačić, *Blatsko zdravstvo kroz vjekove*. Vela Luka: vlastita naklada, 2004: 83.

Grafikon 1. Mjesečna distribucija smrtnih slučajeva od vrućice

Tablica 3. Mjesečna distribucija smrtnih slučajeva od vrućice

Mjesec	Komin			Rogotin			Komin-Rogotin		
	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no
	26-50	51-74		26-50	51-74		26-50	51-74	
siječanj	3	3	6	4	-	4	7	3	10
veljača	2	5	7	2	-	2	4	5	9
ožujak	2	2	4	-	-	-	2	2	4
travanj	4	-	4	1	-	1	5	-	5
svibanj	1	2	3	-	-	-	-	2	2
lipanj	1	5	6	-	1	1	2	6	8
srpanj	1	4	5	1	-	1	2	4	6
kolovoz	4	6	10	-	-	-	4	6	10
rujan	2	3	5	1	-	1	3	3	6
listopad	2	2	4	1	1	2	3	3	6
studeni	1	2	3	1	-	1	2	2	4
prosinac	1	-	1	2	-	2	3	-	3
<i>Ukupno</i>	24	34	58	13	2	15	37	36	73

Tablica 4. Mjesečna distribucija smrtnih slučajeva od upale

Mjesec	Komin			Rogotin			Komin-Rogotin		
	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no
	26-50	51-74		26-50	51-74		26-50	51-74	
siječanj	1	5	6	-	4	4	1	9	10
veljača	1	-	1	-	2	2	1	2	3
ožujak	1	2	3	1	1	2	2	3	5
travanj	-	2	2	-	-	-	-	2	2
svibanj	-	1	1	-	-	-	-	1	1
lipanj	1	2	3	-	-	-	1	2	3
srpanj	-	4	4	-	-	-	-	4	4
kolovoz	-	2	2	-	-	-	-	2	2
rujan	-	1	1	-	-	-	-	1	1
listopad	-	2	2	-	2	2	-	4	4
studeni	-	4	4	-	1	1	-	5	5
prosinač	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Ukupno</i>	4	25	29	1	10	11	5	35	40

ukupno 23 slučaja (16 u Kominu, 7 u Rogotinu), dok je od 1851. do 1874. zabilježeno tek 5 slučajeva, svi u Kominu. Uglavnom je riječ o osobama iznad 65 godina, no postoje i izuzeci. Tako je 13. kolovoza 1841. *od bolesti i starosti naravne* u dobi od 35 godina umrla Jurka Markota iz Rogotina, a ima i pedesetogodišnjaka za koje je zabilježeno da su umrli od starosti.

Kod osoba starijih od 65 godina, osim starosti, najčešći je uzrok smrti prirodna smrt. Tek se sporadično kao uzroci smrti bilježe vrućica, bolesti dišnog sustava i zarazne bolesti. Zanimljivo je da se u prvom razdoblju u matici umrlih bilježi čak 44 osobe starije od 65 godina, i općenito mnogo više dugovječnijih ljudi nego u razdoblju od 1850. do 1874., kada ih je zabilježeno samo 27.

Najstarija osoba čija je smrt zabilježena u matici je Martin Šare, rodom iz Metkovića, s prebivalištem u Kominu, koji je umro 9. ožujka 1829. u 110-oj godini života od "prirodne bolesti". Od prirodne bolesti/smrti (*mallatia naturale, morte naturale, od bolesti naravske, od smarti naravske, od smarti naravne, naturale*) najčešće umiru dojenčad i djeca te osobe starije od 65

godina. Od 55 smrtnih slučajeva, koliko ih je u prvom razdoblju (1826-1850) pripisano prirodnim uzrocima, čak 14 otpada na dojenčad. Može se pretpostaviti da se jedan dio može povezati sa sindromom iznenadne smrti kod dojenčadi poznatom i kao “smrt u kolijevci”, koji se obično povezuje s poremećajima disanja.¹² Naravno, distribucija po godinama ukazuje i na prisutnost epidemija, koje su kod dojenčadi ostale neprepoznate: godine 1833. od *morte naturale* umrlo je čak sedmero dojenčadi (4 u Kominu, 3 u Rogotinu).¹³ U vremenu od 1851. do 1874. zabilježeno je samo 5 “prirodnih” uzroka smrti kod dojenčadi (od ukupno 34 smrtna slučaja od tog uzroka u istom razdoblju). No, zato je i u jednom i drugom razdoblju broj starijih od 65 godina, kod kojih se uzrok smrti smatra prirodnim, ostao isti (po 12 osoba u svakom razdoblju).

Hydrops ili vodena bolest opći je naziv za nakupljanje pretežno serozne tekućine u tjelesnim šupljinama, u nekim šupljim organima i tkivima.¹⁴ Iako je u matici prilično jasno definiran, ne može ga se smatrati uzrokom smrti, već samo jednim od simptoma različitih bolesti. Spominje se kao: *idrops*, *idropisia*, *gonfiatura*, *debela nemoć* i *bolest otečena*. Broj preminulih od ove bolesti u oba je razdoblja gotovo podjednak. Između 1826. i 1850. preminulo je 9 osoba (7 Komin, 2 Rogotin), a od 1851. do 1874. 7 osoba (5 Komin, 2 Rogotin). Uglavnom je riječ o osobama srednje i starije životne dobi.

Pod kategoriju “ostalo” podvedeni su uzroci smrti čiji su opisi preopćeniti da bi se mogli svrstati u neku drugu kategoriju, ili nije jasno o čemu se točno radi. Veliki dio takvih slučajeva, kojih je od 1826. do 1874. zabilježen 31, odnosi se na neodređene unutarnje poteškoće opisane kao: *malatia interna*, *infermità interna* ili *infiamazione interna*. Na temelju takvih naziva nije moguće reći radi li se o nekoj gastrointestinalnoj, zaraznoj ili bolesti dišnog sustava. Izuzetak je možda bol u prsima (*mal di petto*), kod koje može biti riječi o srcu ili plućima. Često se koriste formulacije na temelju kojih se može zaključiti da je bolest bila duga ili, još češće, nagla: *izčeznu nenadano od bolesti duge*, *izčeznu naprisno, od bolesti naglo, od smrti naprisne, od nenadnje, od bolesti naprisne i umora*. Godine 1846. tri su osobe preminule od *febbre cossale*.

¹² Vinay Kumar, Ramzi S. Cotran i Stanley L. Robbins, *Osnove patologije*. Zagreb: Školska knjiga, 1994: 388.

¹³ Iste je godine od “preranog poroda”, nakon samo 2 dana preminuo Petar Vlahović (a od posljedica njegova majka Ivana Vlahović), pa je 1833. ukupno umrlo čak osmero dojenčadi.

¹⁴ Vladimir Loknar, *Rječnik latinskoga i hrvatskoga medicinskog nazivlja*. Zagreb: Medicinska naklada, 2003: 408.

Osim spomenutih, bilježe se i ovi uzroci: *mallatia dalla Ferraria, elenri* (?), *D` Lumaxe fud daro nimistro nel parte delhiata a gola* (?), *od napenjalnaperja* (?), *febbre teula*. Pridjev *putridus* (truo, gnjio)¹⁵ u dijagnozi *febbre putrida* upućuje na sepsu ili gangrenu.

3.2. Bolesti dišnog sustava

U bolesti dišnog sustava ulaze upala pluća (*infiamazione polmonare, febbre polmonare, morte polmonare, puntura, puntura converta*), astma (*asma, zaduha*), kašalj (*od kasla, od bolesti kasla, od bole kasla, od bolesti kasla i tisne, tosse trosevrata e la vecchiaja*), prehlada (*nastuda*). Također su zabilježeni: *infiamazione peturale, piega incarcerata nel petto, tisnal/tisgna i od protisli*. U razdoblju od 1826. do 1850. od bolesti dišnog sustava preminulo je 17 osoba (Komin 16 osoba, Rogotin 1 osoba), dok se u idućem razdoblju bilježi porast, s ukupnim brojem od 30 umrlih (Komin 18, Rogotin 12).

Tablica 5. Mjesečna distribucija smrtnih slučajeva od upale pluća

Mjesec	Komin			Rogotin			Komin-Rogotin		
	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no
	26-50	51-74		26-50	51-74		26-50	51-74	
siječanj	1	-	1	-	-	-	1	-	1
veljača	1	1	2	-	2	2	1	3	4
ožujak	-	-	-	-	1	1	-	1	1
travanj	-	1	1	-	1	1	-	2	2
svibanj	-	2	2	-	-	-	-	2	2
lipanj	1	2	3	-	2	2	1	4	5
srpanj	1	-	1	-	-	-	1	-	1
kolovoz	1	1	2	-	-	-	1	1	2
rujan	-	-	-	-	-	-	-	-	-
listopad	-	-	-	-	-	-	-	-	-
studeni	-	1	1	-	2	2	-	3	3
prosinač	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Ukupno</i>	5	8	13	-	8	8	5	16	21

¹⁵ V. Loknar, *Rječnik latinskoga i hrvatskoga medicinskog nazivlja*: 734.

Najveći broj bolesti dišnog sustava otpada na upalu pluća. Za razliku od prvog razdoblja, tijekom kojega je zabilježeno samo 5 slučajeva upale pluća, u razdoblju od 1851. do 1874. od te je bolesti umrlo 16 osoba, najviše 1863. (4 slučaja).

Dva slučaja *bolesti tisne/tisgne* bilježe se 1842., te ponovno u dva navrata zajedno s kašljem 1844.¹⁶ Taj se naziv vjerojatno može poistovjetiti s *protisli*, koja se mnogo češće javlja kao naziv za probadanja u prsima, odnosno plućima.¹⁷ U Kominu je *od protisli* u ožujku 1870. preminuo 63-godišnji Petar Vlahović.¹⁸ *Tisigna* (transkribirano kao tišnja) se spominje u ljekaruši fra Luke Vladimirovića koji, između ostalih pripravaka, za njeno liječenje preporuča 24 sata držati vunu od ovna i dva pečena jaja na mjestu gdje boli.¹⁹

3.3. Bolesti uha

Zabilježena je samo jedna dijagnoza povezana s bolestima uha. Tromjesečni Ivan Čupić je 28. lipnja 1842. umro od *bolesti uva*.

3.4. Zarazne i parazitarne bolesti

Od zaraznih bolesti javljaju se tuberkuloza, difterija, malarija, dizenterija, tifus, boginje, helminti, zaušnjaci, kolera, hripavac i ospice. Od 1826. do 1850. zabilježena je 71 osoba koja je umrla od zaraznih bolesti (Komin 52, Rogotin 19). Broj umrlih nešto je veći u drugom razdoblju: 91 osoba (Komin 75, Rogotin 16).

TBC

Tuberkuloza je vodeća zarazna bolest, na koju otpada 8,39% svih poznatih uzroka smrti i 28,4% svih zaraznih bolesti. Prema podacima u *Zdravstvenom izvještaju Dalmacije za godine 1903., 1904. i 1905.*, ta je bolest i početkom

¹⁶ Podvedeno pod kašalj.

¹⁷ Npr. u matici umrlih otoka Šolte (vidi: Mladen Andreis, »Uzroci smrti na otoku Šolti od god. 1825. do 1900. prema podacima iz matičnih knjiga umrlih.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 22 (1989): 125).

¹⁸ Prezime Vlahović u matici se piše kao *Vlaovich*. Osim Vlahović, u Kominu postoji i prezime Vlatković (*Vlatcovich*).

¹⁹ Luka Vladimirović, *Likarije priprostitute*: pretisak, transkripcija i prilozi. Split: Zbornik "Kačić"; Zaostrog: Franjevački samostan Uznesenja Marijina, 1999: 90 - 91.

20. stoljeća, s 10% udjelom u svim smrtnim slučajevima, bila jednim od vodećih uzroka smrti u Dalmaciji.²⁰ TBC je zabilježen pod nazivima: *thisi*, *tisi*, *tisica*, *od sučije*, *od tiške*, *od suobolje* te *consunzione* i *consumazione*. Od 1826. do 1874. u Kominu je zabilježen 31 slučaj TBC-a, a u Rogotinu 15. Nešto veći broj smrtnih slučajeva od TBC-a javlja se tijekom 40-ih i 60-ih godina 19. stoljeća, no uglavnom se kreće od 1 do 4 slučaja godišnje. Najveće odstupanje bilježi se 1849. s 10 smrtnih slučajeva (Komin 6, Rogotin 4). Zastupljenost TBC-a kao vodeće zarazne bolesti u Kominu i Rogotinu, čija će se veća "urbana" središta industrijalizirati tek za 100 godina, potvrđuje da ta bolest nije ograničena isključivo na velike prenapučene industrijske gradove.²¹

Kako je već istaknuto, pod TBC su podvedeni i oni uzorci smrti koji su u matici zabilježeni kao *consunzione* i *consumazione*.²² Riječi *consumazione* i *consunzione* zapravo su sinonimi, koji u jednom od svojih značenja (*consumazione*),²³ odnosno u svom osnovnom značenju (*consunzione*) upućuju na uništenje, propadanje. *Consumazione* (lat. *consummatio, onis, f.*, svršetak) izvodi se iz glagola *consumare* (lat. *consummare*), tj. *consumarsi*. Značenje povratnog glagola *consumarsi* povezano je s *consunzione* i doslovno znači: *ridursi a morte, propriamente per malattia di consunzione*. *Consunzione* (lat. *consumptio, onis, f.*, trošenje / lat. *consumere*) se izravno dovodi u vezu s tuberkulozom, bilo kao posljedica TBC-a (smrt zbog duge i ispljujuće bolesti, uglavnom TBC-a) ili sinonim za TBC. Dodatnu zbrku u čitavu situaciju unosi i činjenica da se u talijanskom jeziku latinski glagoli *consummare* (obaviti, svršiti) i *consumere* (potrošiti, uništiti), odnosno njihovi talijanski ekvivalenti, zbog sličnog izgovora često miješaju. Iako se ne može prihvatiti kao izravan dokaz, indikativna je i etimologija riječi *tisi* (tuberkuloza). *Tisi* dolazi od lat.

²⁰ J. Gjivanović, *Zdravstveni izvještaj Dalmacije za godine 1903., 1904. i 1905.*: 27.

²¹ Mirko Dražen Grmek, *Bolesti u osvjetljenju zapadne civilizacije, istraživanje patološke stvarnosti u prethistorijskom, arhajskom i klasičnom dobu*. Zagreb: Globus, 1989: 222.

²² U analizi mortaliteta u Cavtatu, autori Buklijaš i Vekarić *consunzione* stavljaju u kategoriju nerazvrstanih bolesti, odnosno u skupinu uzroka koji opisuju samo simptom bolesti (Tatjana Buklijaš i Nenad Vekarić, »Mortalitet u Cavtatu (1825.-1918.)«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 36 (1998): 321, 409). S druge strane, Mladen Andreis u analizi uzroka smrti na otoku Šolti *consunzione* podvodi pod tuberkulozu, a *consumazione* stavlja u kategoriju nedovoljno definiranih stanja - prirodna smrt (M. Andreis, »Uzroci smrti na otoku Šolti od god. 1825. do 1900. prema podacima iz matičnih knjiga umrlih.«: 124, 130).

²³ *Consumazione* se također koristi u značenju: dovršetak, svršetak, okončavanje, zbroj, trošenje.

phthisi, što je transkripcija grč. *phthisis*, u značenju polaganog propadanja,²⁴ tj. doslovno *consummarsi*. Jedinu dvojbu u ovu interpretaciju unosi broj od 10 smrtnih slučajeva od *consunzione* 1849., budući se ta bolest obično ne javlja u epidemijским razmjerima,²⁵ no uslijed težih životnih uvjeta ni takva mogućnost nije isključena.

Tablica 6. Mjesečna distribucija smrtnih slučajeva od TBC-a

Mjesec	Komin			Rogotin			Komin-Rogotin		
	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no
	26-50	51-74		26-50	51-74		26-50	51-74	
siječanj	4	3	7	1	-	1	5	3	8
veljača	2	1	3	3	1	4	5	2	7
ožujak	-	2	2	1	-	1	1	2	3
travanj	3	2	5	1	2	3	4	4	8
svibanj	-	-	-	-	-	-	-	-	-
lipanj	-	2	2	-	-	-	-	2	2
srpanj	-	1	1	-	-	-	-	1	1
kolovoz	1	2	3	-	-	-	1	2	3
rujan	-	1	1	-	-	-	-	1	1
listopad	1	-	1	1	-	1	2	-	2
studeni	1	-	1	2	1	3	3	1	4
prosinac	1	4	5	2	-	2	3	4	7
<i>Ukupno</i>	13	18	31	11	4	15	24	22	46

²⁴ Carlo Battisti i Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, volume secondo Ca-Fa. Firenze: G. Barbera, 1951: 1072; Carlo Battisti i Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, volume quinto Ra-Zu. Firenze: G. Barbera, 1957: 3804; Manlio Cortelazzo i Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, vol. 5/S-Z, ristampa. Bologna: Zanichelli, 1996: 1343; Niccolo Tommaseo i Bernardo Bellini, *Dizionario della lingua italiana*, volume secondo, 4a ristampa dell'edizione integra. Torino: Unione Tipografico-editrice torinese, 1924: 1661; Niccolo Tommaseo i Bernardo Bellini, *Dizionario della lingua italiana*, volume settimo (T-Z), 4a ristampa dell'edizione integra. Torino: Unione Tipografico-editrice torinese, 1924: 1482; *Vocabolario degli Accademici della Crusca*, volume III, 5a impressione. Firenze: Tipografia Galileiana di M. Cellini e C., 1878: 551, 554, 557, 558, 559; Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, reprint drugog izdanja. Zagreb: ITRO "Naprijed", 1980: 241.

²⁵ M. D. Grmek, *Bolesti u osvjetljenje zapadne civilizacije*: 147.

Tablica 7. Nazivi za TBC pojedinih godina i broj umrlih (Komin - Rogotin)

<i>Godina</i>	<i>Naziv za TBC</i>	<i>Broj umrlih (Komin – Rogotin)</i>
1827.	mallatia della tisica	1
1837.	thisi	1
1845.	tisica	3
1846.	tisica	1
1847.	consunzione	2
1848.	consunzione	4
1849.	consunzione	10
1850.	consunzione	2
1851.	consunzione	1
1857.	consumazione	2
1858.	consumazione	1
1861.	consumazione	1
1864.	thisi	3
1865.	thisi	1
1866.	thisi	2
1868.	od sučije	1
1870.	od sučije	1
1871.	od sičije, od sučije, di tisci	3
1872.	od sučije, od tišike	2
1873.	od tišike	2
1874.	od tišike	2

Upada u oči da se u matici nazivi *consunzione* i *consumazione* koriste isključivo u razdoblju od 1847. (godina prvog unosa) do 1861. (godina posljednjeg unosa), dok se drugi nazivi za TBC u istom razdoblju uopće ne koriste. S obzirom na učestalost TBC u razdoblju koje prethodi i nastavlja se na period između 1848. i 1861., teško je zamisliti gotovo 20 godina pauze. U razdoblju prije 1847. javljaju se isključivo nazivi *thisi* i *tisica*. Nakon 1861. oni se ponovno javljaju, a od 1868. i hrvatski nazivi poput *sučije* i *sičije*. Problem je što se upotreba ovog nazivlja tek djelomično podudara s godinama dolazaka i odlazaka svećenika iz župe.

Difterija

Od difterije (*infiamazione di gola, infiammazione della gola, infiammazione in gola, od grla, od bolesti garla*) su umrle ukupno 32 osobe. Tijekom prvog razdoblja bilježe se samo 4 smrtna slučaja (Komin 3, Rogotin 1), uglavnom sporadično 40-ih godina 19. stoljeća. U drugom razdoblju broj umrlih drastično raste (28 ukupno, 26 Komin, 2 Rogotin). Uglavnom se to odnosi na epidemiju od 1862. do 1864., a pojedini se slučajevi javljaju i 70-ih godina 19. stoljeća. Daleko najveći broj umrlih od te bolesti bilježi se 1862., 1863. i 1864. Godine 1862. od difterije je umrlo 14 osoba, od čega samo u kolovozu 8. Udio umrlih od difterije u ukupnom broju umrlih 1862. godine iznosi 50%. Bolest je to s najvećim epidemijskim razmjerima zabilježena u maticama. J. Gjivanović u priručniku *O kužnim bolestima* iz 1890. navodi da se na tu bolest počelo paziti tek 1860., *jer stoprv u to doba počela se često i endemično prostirati*.²⁶ Slična situacija zabilježena je u Konavlima, gdje je 1863. u župi Pločice od 62 umrla čak 33 ljudi umrlo od difterije.²⁷ Kao što je prethodno spomenuto, veliki broj nespecificiranih upala (*infiamazione*) koje se javljaju u razdoblju od 1862. do 1864. također upućuju na epidemiju difterije. Difterija je prepoznata u dijagnozi *infiamazione di gola*, na temelju sugestivnog naziva, velikog broja umrlih, ali i epidemijskog vala koji se u tom razdoblju uočava u Konavlima. No, s obzirom da su matice ispunjavali različiti župnici, semantički se kontinuitet nazivlja, osobito tako neodređenog poput “upale grla”, tek može pretpostaviti. Zbog nemogućnosti da se nađe kriterij po kojem bi se “difterijske” “upale grla” razlikovale od onih koje to nisu, sve “upale grla” podvedene su pod difteriju, što naravno dozvoljava opravdanu sumnju u pojavu te bolesti 40-ih i 70-ih godina 19. stoljeća.

Malarija

Kao toplo i močvarno područje, Neretva je imala gotovo “idealne” uvjete za razvoj i širenje malarije.²⁸ Alberto Fortis, u opisu Neretvanskog kraja, navodi da je *područje oko Neretve rijetko naseljeno, a još ga rjeđe pohode pomorci koji se plaše djelovanja toga zraka zbog kojega se možda čuje Neretva od Boga*

²⁶ Jako Gjivanović, *O kužnim bolestima za općine i narod*, drugo izdanje. Zagreb: vlastita naklada, 1890: 21.

²⁷ T. Buklijaš i N. Vekarić, »Mortalitet u Cavtatu (1825.-1918.)«: 322.

²⁸ Veljko Vuković, *Malarija*. Split: Slobodna Dalmacija, 1946: 2; Rosanda Mulić, Lovre Aljinović, Željko Gizdić i Nadan M. Petri, »Malarija u Hrvatskoj: nekad, danas i sutra.« *Liječnički vjesnik* 122/3-4 (2000): 52.

*prokleta [...] Voda koja se ustajava na nekim mjestima postaje tako kužna da pomori ribu što u njoj pliva.*²⁹ U tom se opisu nazire mijazmatičko shvaćanje uzroka bolesti, prema kojem mijazmi iz vode stajačice postaju maligni i prelaze u otrovna isparavanja.³⁰ Još 1890. Gjivanović kao preduvjete razvoja mijazmatične groznice (malarije) navodi: zrak koji prolazi kroz šupljike zemljišta, mjesta s kojih ne otječe voda, osobito močvare, te organizme koji pod utjecajem topline nastaju od *rastvorbi organskih*.³¹ Takvo shvaćanje razvoja (uzroka) bolesti vrlo je blisko navedenom Fortisovu opisu i na tragu hipokratske tradicije klimatskog i geografskog determinizma.³² Budući da Gjivanović u nastavku spominje i *bakterije zarazine* pronađene u krvi bolesnika, njegov tekst predstavlja spoj bacilne i mijazmatičke teorije koja je 90-ih godina 19. stoljeća još uvijek imala svoje vjerne pobornike.³³ Percepcija močvarnog staništa kao lošeg (možda čak i najgoreg) izbora za život nezaobilazna je u pisanim izvorima koji redovito upućuju na nezdrave uvjete u Neretvanskom kraju i opasnosti što prijete posjetiteljima. Prvenstveno se to odnosi na malariju. Bojazan je donekle i opravdana, jer ta bolest uvijek jače pogađa ljude koji prethodno nisu imali kontakta s parazitom malarije.³⁴ U XCVII. glavi reformacije Korčulanskog statuta iz 14. stoljeća određuje se da se *nijedan Korčulanin stanovnik Korčule ne usudi ili drzne ući u koju okuženu rijeku od sredine mjeseca svibnja do sredine mjeseca rujna, kao što su Neretva, Bojana, Drač*.³⁵ Fortis napominje da je već *slavni doktor Pujati (...)* objavio raspravu *De morbo Naroniano, sposobnu da zastraši svakoga tko bi poželio onamo poći, posebno u jesen*.³⁶

²⁹ Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, s latinskog preveo Darko Novaković, s talijanskog preveo Mate Maras. Split: Marjan tisak, 2004: 241.

³⁰ Otmar Trausmiller, »Prilozi k historiji malarije na istočnoj obali Jadrana«, u: *Zbornik o malariji*. Beograd: Medicinska knjiga, 1948: 183 i 184.

³¹ J. Gjivanović, *O kužnim bolestima*: 60 i 61.

³² Christian Jacob, »Geography (prijevod: Elizabeth Rawlings i Jeannine Pucci)«, u: Jacques Brunschwig i Geoffrey E. R. Lloyd (ur.), *Greek Thought: A Guide to Classical Knowledge*. Cambridge, MA and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2000: 310.

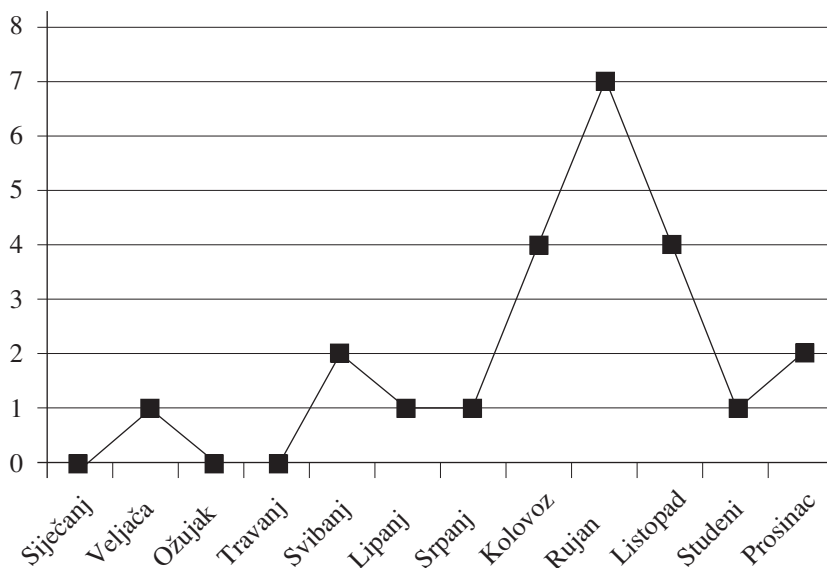
³³ Jan P. Vandenbroucke, »The 1855 Cholera Epidemic in Ferrara: Lessons from Old Data Reanalysed with Modern Means.« *European Journal of Epidemiology* 18/7 (2003): 600-601.

³⁴ <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs094/en/index.html> (15. listopada 2007).

³⁵ *Korčulanski statut: statut grada i otoka Korčule iz 1214. g.* (priredio i preveo Antun Cvitanić, uredio Zvonimir Šeparović). Zagreb: JAZU i Pravni fakultet: Grafički zavod Hrvatske; Split: Pravni fakultet; Korčula: Skupština općine, 1987: 114.

³⁶ A. Fortis, *Put po Dalmaciji*: 241.

Grafikon 2. Mjesečna distribucija smrtnih slučajeva od malarije

Tablica 8. Mjesečna distribucija smrtnih slučajeva od malarije

Mjesec	Komin			Rogotin			Komin-Rogotin		
	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no
	26-50	51-74		26-50	51-74		26-50	51-74	
siječanj	-	-	-	-	-	-	-	-	-
veljača	1	-	1	-	-	-	1	-	1
ožujak	-	-	-	-	-	-	-	-	-
travanj	-	-	-	-	-	-	-	-	-
svibanj	-	1	1	-	1	1	-	2	2
lipanj	-	1	1	-	-	-	-	1	1
srpanj	1	-	1	-	-	-	1		1
kolovoz	2	1	3	1	-	1	3	1	4
rujan	6	-	6	-	1	1	6	1	7
listopad	-	3	3	-	1	1	-	4	4
studeni	1	-	1	-	-	-	1	-	1
prosinac	1	-	1	-	1	1	1	1	2
<i>Ukupno</i>	12	6	18	1	4	5	13	10	23

Od malarije (*terzana, terzana perniciosa, febre terzana, terzana con febre gastrica, febbre perniciosa, morte perniciosa, febbre maligna, febbre intermitente*) su, prema podacima iz matične knjige, preminule ukupno 23 osobe. Malarija jednako pogađa sve uzraste, ali se u mjesečnoj distribuciji uočavaju pravilnosti: broj umrlih raste od svibnja, s maksimumom u slijedu mjeseci od kolovoza do listopada. U studenom, prosincu i siječnju broj ponovno opada, a od veljače do travnja uopće se ne bilježe smrtni slučajevi. Veći broj smrtnih slučajeva od malarije od kolovoza do listopada uvjetovan je vremenskim prilikama (količinom padalina) i anofelizmom.³⁷ Smrtnost od malarije nije iznimka ni u kasnojesenskim i zimskim mjesecima, kada se obično javljaju recidivi.³⁸ Za razliku od toga, u rano proljeće nema recidiva sa smrtnim posljedicama. Na temelju šturih dijagnoza u maticama, bez detaljnijeg opisa bolesti vrlo je teško odrediti tip malarije, odnosno uzročnika. Kao teži i zloćudniji oblik malarije, tropska malarija (malarija tipa falciparum)³⁹ čini se logičnijim odgovorom od mnogo benignijih kvartane i tercijane. U epidemiološkoj krivulji ona se najčešće javlja upravo krajem kolovoza i proteže na cijelu jesen.⁴⁰ Sezonski raspored malarije s vrhuncem u rujnu odgovara najranijim opisima Neretve i kazivanjima koja se uglavnom odnose na prvu polovicu 20. stoljeća. U narodu se malarija nazivala jednostavno groznicom: *Groznica bi vatala svako drugi dan. Žene bi pomišale rakiju i ulje i to bi se popilo. Samo to nije koristilo. Uzimali smo i kinin.*⁴¹ I drugi kazivači spominju jesensku groznicu, *led i drćavicu*, koji bi se uz prekide ponavljali svako drugi ili svaki dan. Bolest se javljala i u proljeće.⁴²

Mjesečna distribucija smrtnih slučajeva malarije konzistentna je i s vremenom razmnožavanja komaraca (*anofelesa*), koje su mnogo prije otkrića uzročnika i prenosioca malarije krajem 19. stoljeća, Neretvani povezivali s tom bolešću: *Svaki stanovnik te krajine ima svoj mali šator da se zaštiti od komaraca (...). Jedan mi je svećenik pokazao malu izbočinu ili kvrgu na čelu i tvrdio da mu je izrasla od uboda komarca. Za njega se može reći da je oštrouman čovjek; a rekao mi je kako sumnja da groznice što muče Neretljane mogu dolaziti od*

³⁷ Eugen Nežić, »Malarija u Dalmatinskoj Hrvatskoj.« *VPS - Časopis za vodnu, plinsku, sanitarnu i municipalnu tehniku s prilogom za civilnu zaštitu* 6/3-5 (1940): 123.

³⁸ E. Nežić, »Malarija u Dalmatinskoj Hrvatskoj.«: 123.

³⁹ V. Loknar, *Rječnik latinskog i hrvatskog medicinskog nazivlja*: 508.

⁴⁰ E. Nežić, »Malarija u Dalmatinskoj Hrvatskoj.«: 122.

⁴¹ Kazivanje Stjepana Šunjića.

⁴² Kazivanje Mare Žderić rod. Šunjić (*1920. u Rogotinu) i Andrije Štrbića (*1922. u Rogotinu).

*uboda tih kukaca jer oni, posisavši ribu ili četveronožnu strvinu ili zloćudnu travu, dođu sisati ljude.*⁴³ Šatori koje spominje Fortis koristili su se sve do poslije II. svjetskog rata i mogli su se postavljati na bilo kojem mjestu. U Rogotinu se nazivaju *čambiluci*, *đambiluci* i *džambiluci*,⁴⁴ a sličan naziv, uz lokalne varijante, susreće se i u drugim neretvanskim mjestima. Obično su se koristili u kući nad krevetom, ispred kuće, a vrlo često i u polju, kada je trebalo prespavati. Predvečerje i noć u ljetnim mjesecima bili su nezamislivi bez *čambiluka*. Kazivači spominju više načina postavljanja konstrukcije tijekom prve polovice 20. stoljeća i poslije II. svjetskog rata. Izrađivani su tako da bi se preko konstrukcije od štapova, kolaca ili tanjih greda, zabodenih u zemlju ili učvršćenih nad krevetom ili slamaricom, sa svih strana postavilo sukno, plahte ili tanki materijal sličan gazi.⁴⁵ Tkanina je mogla biti posebno za tu svrhu skrojena, pa bi se jednostavno navukla preko četvrtaste konstrukcije,⁴⁶ no čini se da je to ipak bio "napredniji" model. Jednostavniju varijantu predstavljali su *čambiluci* izrađeni od jednog komada sukna, koji je sa svih strana prekrivao krevet ili slamaricu. U tom bi se slučaju četiri konopa povezana sa suknom čavlima učvrstila u grede na stropu.⁴⁷ U polju se uvijek postavljao tako da se kolci ili motike zabodu u zemlju i prekriju tkaninom. Nema sumnje da se ova praktična metoda zaštite od neugodnih uboda, a posredno i od malarične zaraze, koristila kroz 19. stoljeće. Budući da se u vremenu o kojem kazivači govore (od 20-ih do 50-ih godina 20. stoljeća) materijal od kojega su se *čambiluci* radili kupovao, ranije se vjerojatno koristila tkanina iz domaće radinosti ili bilo koji drugi priručni materijal. Osim *čambiluka*, za zaštitu bi se ponekad *naložila i vatra da dim rastra komare. Najviše se gorilo smrič i mrtvinu.*⁴⁸

Broj osoba koje umiru od malarije većinu je godina stalan, a jedini veći smrtonosan malarični val uočava se 1837. godine, koja je po mnogočemu izuzetna godina s velikim brojem umrlih i zaraznih bolesti. To potvrđuje da opće prilike, osobito zdravstvene, značajno utječu na malaričnost pojedinih godina.⁴⁹

⁴³ V. Vuković, *Malaria: 3-6*; A. Fortis, *Put po Dalmaciji*: 242.

⁴⁴ Kazivanje Stjepana Šunjića, Mare Žderić, Ivana Glamuzine (*1914. u Rogotinu) i Andrije Štrbića.

⁴⁵ Kazivanje Stjepana Šunjića, Mare Žderić i Vere Žderić r. Ivanković (*1928. u Metkoviću). Sukno kazivačima označava tanki tkani materijal koji se kupovao.

⁴⁶ Kazivanje Vere Žderić.

⁴⁷ Kazivanje Andrije Štrbića.

⁴⁸ Kazivanje Ivana Glamuzine.

⁴⁹ O. Trausmiller, »Prilozi k historiji malarije na istočnoj obali Jadrana.«: 186.

S obzirom da je riječ o malaričnom području, broj umrlih od malarije na prvi je pogled iznenađujuće mali. Zacijelo najveći broj oboljenja - vjerojatno od malarije tercijane i kvartane - nije imao za posljedicu smrt. Ne bi trebalo isključiti ni mogućnost veće otpornosti i tolerancije na malaričnu infekciju kod lokalnih populacija na malaričnim područjima, koje jačaju i slabe ovisno o učestalosti malaričnih i nemalaričnih godina.⁵⁰ Dio uzroka smrti od malarije zasigurno se "skriva" pod neodređenijim uzrocima poput vrućice ili *upalne groznice*, kako malariju opisuje Giambattista Cubich u svome opisu Krka iz 1874.⁵¹

Budući da je vrućica simptom mnogih bolesti, iz te je skupine bilo moguće izdvojiti samo one koje su поближе određene atributima koji se inače javljaju uz malariju: *maligna* i *perniciosa*. Pod malariju je podvedena i *febbre intermitente*, jer je povratna groznica simptom karakterističan za tropsku malariju.⁵²

Dizenterija

Zabilježena su 23 slučaja dizenterije (*fluso, disenteria, srdebolia, od grizlice, mallatia castipazione*), koja su uglavnom pravilno raspoređena, bez epidemijskih razmjera. Nešto je češća 30-ih godina 19. stoljeća, no redovito s 1-2 slučaja godišnje. Godine 1861. i 1863. zabilježena su po 3 slučaja, dok se ostalih godina u drugom razdoblju javlja tek sporadično. Bolest je značajnije zastupljena u drugom polugodištu godine, dok se od travnja do lipnja uopće ne javlja. Uglavnom umiru odrasle osobe.

Kolera

Početkom 30-ih godina 19. stoljeća kolera je u drugom valu širenja iz Indije zahvatila Europu. Iz Britanije je 1835. dospjela u Italiju, a već iduće godine se iz Splita širi Dalmacijom.⁵³ Iako je u Opuzenu 1836. i 1837. godine od kolere umrla 21 osoba,⁵⁴ čini se da se Komina samo dotakla. U rujnu 1837. zabilježena

⁵⁰ Eugen Nežić, »Imunitet kod malarije i njegovo značenje kod suzbijanja endemske malarije.« *Ars Therapeutica* 12/6-7 (1939): 126.

⁵¹ O. Trausmiller, »Prilozi k historiji malarije na istočnoj obali Jadrana.«: 186.

⁵² V. Loknar, *Rječnik hrvatskog i latinskog medicinskog nazivlja*: 326.

⁵³ Frederick F. Cartwright i Michael Biddiss, *Bolest i povijest*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006: 139; Šime Peričić, *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860*. Zadar: Matica hrvatska Zadar, 2006: 352.

⁵⁴ J. Bebić, *Župa Opuzen*: 123.

Tablica 9. Mjesečna distribucija smrtnih slučajeva od dizenterije

Mjesec	Komin			Rogotin			Komin-Rogotin		
	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no
	26-50	51-74		26-50	51-74		26-50	51-74	
siječanj	1	2	3	-	-	-	1	2	3
veljača	1	-	1	-	-	-	1	-	1
ožujak	3	-	3	-	-	-	3	-	3
travanj	-	-	-	-	-	-	-	-	-
svibanj	-	-	-	-	-	-	-	-	-
lipanj	-	-	-	-	-	-	-	-	-
srpanj	3	-	3	-	-	-	3	-	3
kolovoz	1	1	2	-	-	-	1	1	2
rujan	1	1	2	-	-	-	1	1	2
listopad	1	-	1	1	1	2	2	1	3
studeni	1	2	3	-	1	1	1	3	4
prosinac	-	1	1	-	1	1	-	2	2
<i>Ukupno</i>	12	7	19	1	3	4	13	10	23

su tri smrtna slučaja od kolere (*colera*). Glas o bolesti očito se širio brže nego bolest sama, jer je kod prvog upisa kolere naznačen upitnik, označavajući prvi doticaj s tom bolešću. Intenzivniji trgovački i putnički promet u Opuzenu kao općinskom središtu očito je pogodovao širenju kolere. Moguće je da su u tom trenutku poduzete i određene preventivne mjere u cilju sprečavanja razbuktanja epidemije. Kasnijim su propisima (krajem 19. stoljeća) svi slučajevi *proljeva s bljuvanjem* smatrani sumnjivima i morali su se obavezno prijavljivati,⁵⁵ no to je vrijeme u kojem su bakterija kao uzročnik kolere i značenje sanitarnih mjera već bili poznati. Na mogućnost većeg broja umrlih od kolere 1837. upozoravaju dijagnoze proljeva (*flusso*), koji je te godine zabilježen kao uzrok smrti dviju osoba.

Daleko se pogubnijom pokazala epidemija kolere koja je početkom 1855. iz Trsta prenesena u Dalmaciju.⁵⁶ Riječ je o epidemiji širih razmjera, od koje

⁵⁵ *Pučka pouka o koleri i mjerama proti ovoj bolesti*, Zadar: Nagr. Kamo-Tiskarnica Vitaliani-a, 1892: 5 (Obiteljski fond Farčić Priša, OA Vela Luka).

⁵⁶ Š. Peričić, *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860.*: 485.

je iste godine, npr. u obližnjoj Makarskoj umrlo više od trećine stanovnika (555 smrtnih slučajeva), a epidemija i glad su utjecali na smanjenje broja stanovnika u cijeloj Dalmaciji.⁵⁷ Godine 1855. od kolere (*mallatia asiatica, dalla colera e morbo asiatico*) je umrlo 10 osoba (9 Komin, 1 Rogotin) u dobi od 20 do 58 godina.

Helminti

Pojava helminta (*vermi e febre, vermi, febre verminosa, malatia verminosa, febbre gastrica verminosa, od gujina*) uglavnom je vezana uz 30-te godine 19. stoljeća (1830., 1832., 1836. i 1837.). Zabilježeno je ukupno 11 smrtnih slučajeva (6 Komin i 5 Rogotin) isključivo dojenčadi i djece. Slična pojava je uočena u Rijeci u razdoblju od 1816. do 1835.⁵⁸ U Ljetopisu Blata na Korčuli također se tijekom 1832. i 1833. bilježi veliki broj djece koja su oboljela od crijevnih parazita.⁵⁹ U Kominu i Rogotinu samo je 1837. zabilježeno 5 smrtnih slučajeva od helminta ali, kako je već spomenuto, i mnogo drugih zaraznih bolesti. Po jedan slučaj helminta zabilježen je 1868. i 1871.

Boginje

U siječnju i veljači 1858. u Kominu se javlja epidemija boginja (*vajolo*). Umrlo je šestoro ljudi, od čega troje dojenčadi. Iako je francuska uprava već 1807. uvela obaveznu vakcinaciju u Dalmaciji, a druga austrijska uprava nastavila s tom praksom, epidemije boginja koje su harale 50-ih godina 19. stoljeća potvrđuju da ta mjera nije bila sustavno provedena.⁶⁰

Zaušnjaci

Od zaušnjaka (*schaippo*) je 1830. umro 45-godišnji muškarac, a 1854. godine 24-godišnjak.

Hripavac, tifus, ospice

Za ostale zarazne bolesti zabilježen je po jedan slučaj. Godine 1830. od hripavca (*tosse canina*) je umrlo dijete od godine i pol. U listopadu 1864.

⁵⁷ Š. Peričić, *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća*: 99.

⁵⁸ Višnja Jovanović i Ante Škrobonja, »Uzroci smrti u Rijeci u prvoj polovici 19. st.« *Medicina* 42 (40) (2004): 38.

⁵⁹ N. Bačić, *Blatsko zdravlje kroz vjekove*: 72.

⁶⁰ Biserka Belicza i Ana Borovečki, »Smallpox prevention in the State Public Policy in Croatia (1798-1940).« *Periodicum Biologorum* 105/1 (2003): 11.

zabilježen je smrtni slučaj od tifusa (*febbra tiffoidale*). U *ospedale* u Trstu, 15. studenoga 1872. u 33-oj godini od ospica je umro Marko Kraljević, s napomenom da nije pokopan na groblju u Kominu. Njegov je upis, po nalogu civilnih vlasti, naknadno zabilježen 1895. godine.

3.5. Gastrointestinalne bolesti

Najčešće gastrointestinalne bolesti su gastritis (*febre gastrica*) i grč (*colica, collica*), a spominje se i po jedan slučaj bolesti jetre (*mal di fegato*), te smrt od bolesti unutarne tarbua. U prvom razdoblju zabilježeno je ukupno 6 osoba koje su preminule od navedenih poteškoća, od čega 3 u Kominu i 3 u Rogotinu. Za razliku od toga, u drugom razdoblju zabilježene su samo 2 osobe iz Komina koje su preminule od grča. Na gastrointestinalne bolesti otpada tek 1,46% svih uzroka smrti.

3.6. Bolesti živčanog sustava

U bolesti živčanog sustava ulaze neuroze (*febbre nervinalfebbre nervosa*) i moždani udar (*colpo papletico, colpo, od kaplje*), te konvulzije (*convulsivi*). Od tih je bolesti preminulo ukupno 17 osoba (3,1%). Broj preminulih je znatno manji u prvom razdoblju (4 slučaja u Kominu), dok je od 1851. do 1874. zabilježeno 13 slučajeva (9 Komin, 4 Rogotin). Najviše je slučajeva zabilježeno tijekom 50-ih i početkom 60-ih godina 19. stoljeća.

3.7. Maternalna smrtnost

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, maternalna smrtnost se definira kao "smrt žene tijekom trudnoće, odnosno 42 dana od završetka trudnoće, bez obzira na trajanje i lokalizaciju trudnoće, od bilo kojeg uzroka koji je povezan s trudnoćom ili pogoršan u tijeku trudnoće ili njena zbrinjavanja, ali ne od nesretnih slučajeva ili nezgoda".⁶¹

U razdoblju od 1826. do 1850. zabilježeno je 6 slučajeva u kojima je smrt žene povezana s trudnoćom, odnosno posljedicama poroda (4 Komin, 2 Rogotin), dok je u narednom razdoblju zabilježen tek jedan slučaj u Rogotinu:

Matija Krilić ud. Šunjić preminula je 1. siječnja 1830. u dobi od 40 godina. Kao uzrok smrti zabilježen je *gonfiato* (hydrops). Iako nije umrla u razdoblju babinja, njena je smrt uslijedila nakon malo više od tri mjeseca od poroda, te

⁶¹ MKB-10: 105.

ulazi u kategoriju kasne maternalne smrtnosti, kako se definira smrt žene od direktnih ili indirektnih porodničkih uzroka više od 42 dana, ali manje od jedne godine nakon završetka trudnoće.⁶² Dijete (Ante Šunjić) je preminulo 24 dana poslije nje.

Ivana Vlahović iz Komina umrla je dva dana nakon poroda, 10. ožujka 1833., u dobi od 33 godine, od uzroka koji je naveden kao *malatia imaturo parto*. Njezin sin Petar umro je dva dana prije nje.

Od malarije i komplikacija uzrokovanih preranim porodom 10. ožujka 1834. je umrla Andela Vlahović u dobi od 29 godina. Novorođenče se ne spominje ni u matici umrlih ni u matici rođenih, pa vjerojatno, kao mrtvorodeno, nije ni bilo upisano.

Madalena Bilojurić ud. Medak umrla je od porođajne groznice (*Malatia di chiarata Infiamazione dopo il Parto*) 19. 12. 1835., odnosno šest dana nakon poroda. Dijete je preživjelo.

Dana 22. lipnja 1836., mjesec i po dana nakon poroda, umrla je Antonia Vlatković ud. Oršulić, uz opis: *La morte fu seguita dal parto*. Novorođenče je preživjelo.

Dana 18. listopada iste godine od poroda (*parto*) je umrla Matija Medak ud. Žderić u dobi od 23 godine. Novorođenče je vjerojatno bilo mrtvorodeno, budući da nije zabilježeno ni u jednoj matici.

U narednom razdoblju, od 1851. do 1874., zabilježen je samo jedan slučaj smrti povezan s porođajem: Jela Gojak ud. Rončević umrla je 13. kolovoza 1870. *od rođenja*. Tome je sigurno pridonijela i dob roditelje, koja je imala 40 godina. Budući da za tu godinu matica rođenih nije sačuvana, nije moguće utvrditi nakon koliko je dana od završetka trudnoće preminula.

3.8. Perinatalna i dojenačka smrtnost

U razdoblju između 1826. i 1874. zabilježeno je ukupno 85 slučajeva perinatalne i dojenačke smrti. Budući da mrtvorodena djeca uglavnom nisu zapisivana u matice umrlih (ni u matice rođenih), njihov je broj morao biti mnogo veći. Dojenčad u najvećem broju umire od vrućica i prirodne smrti, ali i od upala (upale općenito), upale pluća i kašlja. Bilježe se i slučajevi zaraznih bolesti, osobito difterije, a nešto manje malarije, dizenterije i boginja. Ti su slučajevi u ovom radu obrađeni unutar pojedinih kategorija.

⁶² MKB-10: 106.

Unutar zabilježenih slučajeva perinatalne i dojenačke smrti postoji skupina bolesti ili "dijagnoza" koje su karakteristične isključivo za te dobne skupine. U razdoblju između 1826. i 1850. zabilježeno je ukupno 8 smrtnih slučajeva (5 Komin, 3 Rogotin). U dva slučaja novorođenčad je vjerojatno umrla tijekom samog poroda.

Ante Šunjić je 25. siječnja, u dobi od 3,5 mjeseca, preminuo od plača (*flectio*), samo 24 dana nakon smrti majke, pa uzrok smrti vjerojatno treba tražiti u nedostatku majčina mlijeka.

Od nedostatka mlijeka ili, kako se to formulira u matici, *non potendo latere*, umrlo je tijekom 1836. i 1837. troje djece: Petar Žderić star 6 dana, Matija Šunjić u dobi od 3 mjeseca, te Grgur Dugandžić star 6 dana. Svima su na dan upisa u maticu umrlih majke bile žive.

Zbog preranog porođaja (*imaturu parto*) 8. ožujka 1833. umro je Petar Žderić, star samo 2 dana, a 10. ožujka umrla je i njegova majka. Isti je uzrok smrti i kod Jure Medaka (*prima del tempo nato*), koji je rođen 30. travnja 1848. i kršten istoga dana *in via privata... a motivo del pericolo*. Umro je nakon 11 dana.

Antu Medaka, koji je umro odmah po porođaju (*appena nato*), zbog životne opasnosti krstila je primalja Madalena Vlahović. Datum smrti je 15. veljače 1846., a kao uzrok se navodi *mallatia materna*.

Dana 25. svibnja 1845., vjerojatno tijekom samoga poroda, umrla je Antonija Vlatković (*morta appena fu nata*). U matici rođenih, u napomeni je zabilježeno da je krštenje odmah po rođenju obavila babica Madalena Jelavić.

U razdoblju od 1851. do 1874. zabilježena su 3 (2 Komin, 1 Rogotin) slučaja bolesti karakterističnih isključivo za dojenčad:

Grgur Čupić je umro 22. svibnja 1865. u dobi od 4 mjeseca (?!). No, u uzroku smrti se navodi: *fù nato morto* te u produžetku *per la imbelicità e morto*. Kako matica rođenih za tu godinu nije sačuvana, nije jasno je li Grgur rođen mrtav ili je umro naknadno (nakon 4 mjeseca) uslijed slabosti ili nerazvijenosti zbog preuranjenog rođenja. Iako se takvi slučajevi drugdje bilježe,⁶³ mogućnost da je rođen nakon samo 4 mjeseca trudnoće i upisan u maticu predstavljala bi sasvim neočekivan postupak. Druga mogućnost je greška župnika pri upisu u rubriku starosti pokojnika. Dječak je u svakom slučaju bio kršten, jer je pored njegova imena dopisano slovo B (*battezzato*, op. a.).

⁶³ Miroslav Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata - lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2000: 86.

Od protezavice je 10. veljače 1870. umro Mate Žderić star 5 dana, a 2. svibnja 1870. Manda Dugandžić u dobi od 5 dana. Iako se *protezavica* povezuje s groznicom, odnosno malarijom,⁶⁴ podvedena je u ovu skupinu jer se pod tim nazivom susreće samo kod dojenčadi.

3.9. Nesretni slučajevi

Najveći broj nesretnih slučajeva vezan je za utapanja, od kojih je preminulo ukupno 10 osoba, većinom mladih i djece. Čak se 8 nesreća dogodilo između lipnja i listopada, što se podudara s vremenom intenzivnijih radova u polju. Budući da je većina utapanja vezana uz Neretvu, njene pritoke ili jezera, može se pretpostaviti da su se događala u trupama koje su se, zbog praktičnosti, koristile češće od lađa za odlazak u polje, ali su se isto tako i lakše prevrtale.⁶⁵ Djeca su ih koristila od malih nogu, ili su se u njima vozila zajedno sa starijima. Iako prema tvrdnji kazivača djeca nisu puštana sama u trupu dok nisu naučila plivati,⁶⁶ izgleda da u pojedinim slučajevima čak ni ta vještina nije bila presudna.

Dana 22. listopada 1828. u rijeci Desanki zajedno su se utopili Šime Dugandžić (12 godina), Anđela Čupić (19 godina) i Ivana Dujmović (23 godine) iz Komina. Tijela su im nađena i svi su pokopani idućeg dana na groblju u Kominu.

U bilješki uzroka smrti za dvoipogodišnjeg Petra Jeličića, 5. travnja 1846., upisano je *naufragio* (brodolom), no mnogo je vjerojatnije da je riječ o utapanju, a nije teško zamisliti ni mogućnost da je dijete ispalo iz trupice ili lađe.

Stjepan Oršulić iz Komina utopio se 7. siječnja 1849. u dobi od 25 godina u jezeru *Chodich* (?). Kako ne postoji bilješka o pokopu, valja pretpostaviti da tijelo nije pronađeno, barem ne u vrijeme upisa u maticu.

U rijeci u Rogotinu (vjerojatno Crna rika) 21. srpnja 1854. utopio se Ante Dodig (25 godina). Ni on nije pokopan.

Dana 29. rujna 1857. u rijeci Neretvi se utopila desetogodišnja Tomasina Jelčić. Pokopana je nakon 2 dana na groblju u Kominu, a u istoj se dobi 8. lipnja 1860. u prokopu ili *jendeku* (*fossa*) utopio Mate Musulin iz Rogotina.

⁶⁴ Vladimir Dugački, »Akcija dr. Rudolfa Battare u Ninu god. 1902, prvi sustavni pokušaj borbe protiv malarije u Hrvatskoj.« *Medica Jadertina* 35 (supplement) (2005): 35; http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=18885 (15. travnja 2007).

⁶⁵ Trpimir Macan, *Iz povijesti Donjeg Poneretavlja*, II. izdanje. Zagreb-Klek: Galerija Stećak; Metković: SIZ za kulturu; Opuzen: OSIZ u oblasti kulture, 1990: 93, 94.

⁶⁶ Kazivanje S. Šunjića i I. Glamuzine.

Za petogodišnjeg Ivana Dugandžića (utopio se 10. kolovoza 1868.) i trogodišnju Martu Oršulić (utopila se 25. kolovoza 1874.) postoji samo bilješka da je riječ o utapanju, bez pobliže oznake mjesta nesreće. Oboje su pokopani na groblju u Kominu.

U Kominu su zabilježena dva slučaja smrti od pijanstva (*malatia troppo vino bevuto, ebrictà*). Od posljedica pijanstva umro je 5. ožujka 1834. Marin Medak, a 25. listopada 1846. Jure Dugandžić. Čini se da je alkoholizam predstavljao veliki problem u neretvanskim župama, o čemu svjedoči pismo don Simeona Tomića Romića, župnika Rujnice, Desana i Bagalovića, upućeno 29. svibnja 1848. dekanatskom sjedištu u Opuzenu. Pišući i u ime ostalih župnika dekanata, župnik se iznova žali na svoje župljane, ali i općenito Neretvane, koji se za svetkovina *skitaju od župe do župe [...] za naist se i opit [...] pijani leže niti misu slušaju. [Zametnuo se] arđav običaj u svetkovine osobito bit živo i prodavat meso, osobito pečeno, sve razumi se pria S. mise. Kad se najidu i opiju, legu spavat a k misi ne idu.*⁶⁷ Zanimljiva je i opaska u

Tablica 10. Mjesečna distribucija smrtnih slučajeva od utapanja

Mjesec	Komin			Rogotin			Komin-Rogotin		
	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no	razdoblje		Ukup- no
	26-50	51-74		26-50	51-74		26-50	51-74	
siječanj	1	-	1	-	-	-	1	-	1
veljača	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ožujak	-	-	-	-	-	-	-	-	-
travanj	1	-	1	-	-	-	1	-	1
svibanj	-	-	-	-	-	-	-	-	-
lipanj	-	-	-	-	1	1	-	1	1
srpanj	-	1	1	-	1	1	-	2	2
kolovoz	-	1	1	-	-	-	-	1	1
rujan	-	1	1	-	-	-	-	1	1
listopad	3	-	3	-	-	-	3	-	3
studeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-
prosinac	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Ukupno</i>	5	3	8	-	2	2	5	5	10

⁶⁷ T. Macan, *Iz povijesti Donjeg Poneretavlja*: 62.

kojoj župnik tvrdi da se bilješkama o uzrocima smrti u maticama umrlih često prikriva stvarna situacija: [...] i čine se mnogi utopit u vodam pijani vozeći se priko isti voda kako se svake godine jest dogodilo, a ne u dnevne rabotnje kako se poznaje u registrim od martvi vide se njiove nesrične smarti.⁶⁸ Kazivanje Stjepana Šunjića potvrđuje da su se takve situacije događale i u prvoj polovici 20. stoljeća. On se prisjeća M. R., koji se napija i ispa iz trupe i tako se utopija.

S radovima u polju vezana je smrt Jure Glamuzine iz Rogotina, koji je u kolovozu 1839. pao sa smokve i odmah umro.

Od udara groma (*uciso dal fulmine*) umro je 8. rujna 1856. Stjepan Jelavić, u dobi od 16 godina.

Dvogodišnji Ante Žurić iz Komina smrtno je nastradao u požaru (*casio in fuoco*) 20. rujna 1858.

3.10. Nasilne smrti

U Kominu su zabilježena dva smrtna slučaja kao posljedica ubojstva. Josip Čupić (34 godine) je 3. rujna 1856. ubijen iz puške (*uciso dal schiopo*).

Od ubojstva je 15. listopada 1869., u dobi od 40 godina, umro Stjepan Medak. Ni u jednom slučaju nije navedeno ime ubojice.

3.11. Ozljede

Rana od koje je 1873., u 28-oj godini života umro Blaž Oršulić, s obzirom na dob preminulog, navodi na pomisao o nekoj ozljedi mehaničke prirode, odnosno vanjskog uzroka.

4. Zaključak

Na početku analize uzroka smrti postavio se problem vezan uz dvije rubrike iz matice umrlih. Bilješke iz rubrike o posjetu prije smrti pokazuju da je u većini slučajeva riječ o seoskom glavaru, pristavu ili harambaši. Interpretacijom te činjenice, kao društvene i zakonske obveze navedenih "dužnosnika", i dalje ostaje nejasno tko je zaista bio u položaju da određuje uzroke smrti. Nije moguće utvrditi odnos između tih posjeta i obveze svećenika da posjećuju župljane, odnosno da daju bolničko pomazanje.

⁶⁸ T. Macan, *Iz povijesti Donjeg Poneretavlja*: 62.

Metodološki gledano, podjela na dva razdoblja pokazala se korisnom samo kod nekih bolesti i stanja. Kod smrtnih slučajeva koji su pripisani starosti, pad s 23 (1826-1850) na 5 slučajeva (1851-1874) svakako ukazuje na promjenu u percepciji starosti kao uzroka smrti po sebi. No, ta je razlika sigurno dijelom posljedica manjeg broja starijih osoba čija je smrt zabilježena u tom razdoblju. U Rogotinu se u drugom razdoblju broj uzroka smrti od vrućica i prirodne smrti gotovo prepolovio, no u Kominu je ostao nepromijenjen, pa je u ovom slučaju vrlo teško govoriti o boljem prepoznavanju bolesti.

Podjela na razdoblja ukazuje na značajno smanjenje maternalne smrtnosti u vremenu od 1851. do 1874. Male nominalne vrijednosti u tom slučaju ne dozvoljavaju velike zaključke, no pad je ipak značajan. Iako se ne može isključiti mogućnost određenog poboljšanja općih životnih uvjeta, i posredno, zdravlja žena, pri interpretaciji te razlike u obzir bi prije svega trebalo uzeti činjenicu da za razdoblje od 1857. do 1874. nije sačuvana matica rođenih koja bi omogućila usporedbe između datuma rođenja djeteta i datuma smrti majke, odnosno prepoznavanje mogućih slučajeva maternalne smrtnosti.

U slučaju zaraznih i parazitarnih bolesti značajnijom se pokazala analiza na godišnjoj i mjesečnoj razini, budući da se većina navedenih bolesti javlja u epidemijskim razmjerima (boginje, kolera, difterija, helminti, TBC), ili je njihova godišnja distribucija prilično ravnomjerna (malarija, TBC). Isto vrijedi i za dijagnoze "upale", čiji je rapidan rast u maticama tijekom drugog razdoblja uglavnom povezan s prehladama i upalom pluća početkom 1862., a vjerojatno i epidemijom difterije 1862. i 1863. Većina godina s povećanom smrtnosti može se povezati s općim prilikama u Dalmaciji, bilo da je riječ o krizi zbog lošijeg uroda i gladi ili o epidemijama. Epidemije kolere i difterije javljaju se istodobno kad i u ostatku Dalmacije. Pojava boginja u Kominu 1855. predstavlja jednu od mnogobrojnih pojava te bolesti tijekom 50-ih godina 19. stoljeća u Dalmaciji. Razmjeri smrtnosti od epidemija zaraznih bolesti očigledno su uvjetovani lokalnim uvjetima, koji više ili manje pogoduju širenju.

Iako je epidemija kolere 1836. morala utjecati na zdravstveno stanje u Dalmaciji i iduće 1837. godine, u pokrajini se ipak ne uočavaju drastično teže prilike. S druge strane, broj smrtnih slučajeva u Kominu (i nešto manje u Rogotinu) značajno odstupa od prosjeka. Nije riječ samo o zakašnjoj pojavi epidemije kolere. I druge zarazne bolesti (malarija, helminti) upućuju na iznimno teške prilike na lokalnoj razini.

Na temelju etimološke analize i upotrebe nazivlja za TBC, djelomično potkrijepljene godištima službovanja svećenika, iznesen je prijedlog da se

consunzione i *consumazione* podvede pod TBC. Taj prijedlog nije konačan, kako u pogledu ove matice tako ni drugih, ali treba uvažiti niz indicija koje upućuju na povezanost tih dijagnoza s TBC-om.

Broj smrtnih slučajeva od malarije nije zanemariv, ali je u svakom slučaju manji od očekivanog za područje koje se zbog svojih prirodnih karakteristika, močvarnog tla i blage mediteranske klime, shvaća kao paradigma nezdravih uvjeta života. Analiza uzroka smrti ukazuje na stalnu prisutnost malarije s relativno malim brojem smrtnih slučajeva, dok se jači malarični valovi javljaju samo pojedinih godina. Mjesečna distribucija smrtnosti od malarije potvrđuje pisane i usmene opise o sezonskom obilježju bolesti. Treba naglasiti da relativno malu smrtnost od malarije ne treba poistovjećivati s oboljenjima od te bolesti, čiji je broj zacijelo morao biti mnogo veći. Potvrdu tome daju kazivači. Postoji niz faktora koji su stanovništvu u donjem dijelu delte Neretve omogućavali preživljavanje. S jedne strane to su praktične metode zaštite od komaraca, poput šatora - *čembiluka*, koji su se, prema izvorima i kazivačima, koristili (barem) od kraja 18. stoljeća do poslije II. svjetskog rata. Broj smrtnih slučajeva također govori u prilog nekom obliku povećane tolerancije na malaričnu infekciju.

U statistici nesretnih slučajeva izdvajaju se utapanja djece i mladih osoba u vremenu koje se podudara s razdobljem intenzivnijih radova u polju.

CAUSES OF DEATH IN THE PARISH OF KOMIN-ROGOTIN, 1826-1874

MAJA ŠUNJIĆ

Summary

The article examines the causes of death recorded in the parish register of Komin-Rogotin (settlements in the Neretva delta, today within the municipality of Ploče) from 1826 to 1874. Of 548 causes of death entered in the register, 417 (76.27 %) are related to Komin, and 130 (23.72 %) to Rogotin. On the basis of the International Classification of Diseases (ICD-10), causes of death have been grouped according to several disease categories and health disorders, half of which belong to a group of unclassified causes of death. A considerable number of the reported 'diagnoses' is attributable to infectious diseases (29.56 %) and respiratory disorders (8.58%). The analysis of time-series data on causes of death is grounded on relevant literature, primary sources, medical guides and oral accounts. The higher death rate of most years could be explained by general conditions prevailing in Dalmatia at the time—famine due to poor harvest or the ravages of epidemics. Outbreaks of cholera (1837-1855), diphtheria (1862-1863) and measles (1858), as well as frequent incidents of helminths in the 1830s were comparable in Dalmatia and Croatia. Despite unhealthy marshy environment, the number of deaths ascribed to malaria is smaller than expected. The causes of perinatal and infant deaths are age specific, and each case can be related to maternal death. Considering that no birth registers have survived for the period between 1857 and 1884, the maternal mortality decline after 1850 could be attributed to misreporting, maternal death being undetected as such. Among accidental deaths, drowning of children and younger parishioners during seasonal work in the fields was common.

